

Az üldözött magyar zsidók mentése

Magyarországon és Ausztriában

Magyarország és Ausztria, két szomszédos ország története több szálon kapcsolódik egymáshoz. A cikkben a háborús üldöztetés 1944-1945. évi magyarországi és ausztriai fejezetével foglalkozunk. Központjában a faji alapon üldözött, halálra hajszolt magyar zsidók mentése áll. A téma feldolgozását kényszerűen szűkítettük. A súlypontot az egyéni, a szűk csoportban vagy néhány fős társulásban végzett embermentésre helyezzük. Nem foglalkozunk a diplomáciai, a katonai, az egyházi, a vöröskeresztes, azaz a nagyobb szervezetekben végzett zsidómentésekkel. Nem tárgyaljuk a zsidó ellenállást és önmentést sem. Elismerjük ezek helyét és fontos szerepét, de a téma olyan gazdag, hogy szűkítésre kényszerülünk. Ez alkalommal a lakossági egyéni helytállás példáit, jellemzőit és motivációit vizsgáljuk.

Mindkét országról elmondható, hogy a lakosság egy része már 1938-1939-ben felismerte, hogy a nemzetiszocialista üldöztetés a faji alapon zsidónak sorolt polgárokra és a baloldaliakra halálos veszélyt jelent. A Németországba erőszakkal bekebelezett Ausztriában többeket megsegítettek a szökésben, élelemhez, rejtékhelyhez juttattak. Az osztrák vidékeken kezdetben alig értették, miért kerültek célkeresztbe az egyházi személyek, aztán rádöbbenek, hogy a veszély sokkal nagyobb, mint azt előzetesen gondolták. Az általános „Grüss Gott!” köszöntést a legtöbb helyen a harsány „Heil Hitler!” váltotta fel. A fenyegető fegyveres masírozások, az egyházi szertartásoknak, a Hitlerjugend általi kigúnyolása vagy megzavarása sokakat megbotránkoztatott, visszatetszést keltett a falvak népében a nácizmussal szemben.

Nyugat-Magyarországon a határmenti erdőkben osztrák zsidók kisebb-nagyobb csoportjai tűntek fel. Voltak, akik ladikon, hajón kísérelték meg a kétségbeesett menekvést. A rendőrség és a magyar határőrizeti szervek sokhelyütt nagyvonalúan álltak a menekültek ügyéhez. Akinek a magyar oldalon ismeretsége, családi vagy üzleti kapcsolata volt, esetleg más segítőtje akadt, Mosonmagyaróvár vagy Sopron vidékén, majd a fővárosban is hamar eltűnhetett a hatóságok elől. Sokan hivatalosan beutazónak, ideiglenesen befogadottnak számítottak. 1941-től a továbbjutást, a Palesztina felé való továbbutazást segítők félegális láncolata alakult ki. A zsidók menekülése ellenkező irányban is zajlott. Befogadásukra vannak példák még Tirolban és Voralbergben is.

A menekült lengyeleket tömegesen befogadó Magyarországon az – formailag internált – osztrák zsidókkal szembeni bánásmód Budapesten a legteljesebb ellentéte volt a német hatóságok, a katonai és rendőri

egységek embertelenségének, kegyetlenkedéseinek. Híre hamar terjedt. Emiatt újabb csoportok kísérelték meg a magyar földre való menekvést. Egyre több, 1944 elejéig legalább négyezer fogoly francia szökött át Magyarországra. Központi táboruk Balatonbogláron működött, sokuk számára az internálásra legfeljebb csak emlékeztető, kedvező körülmények között.

A magyarországi menedéknek embermentő szerepe volt a német hadifogságból kisebb számban szökött angol, holland, belga és cseh katonák számára is. Hasonlóan a kétezer nyi olasz katonához és más népek ide menekült fiaihoz.

1944 tavaszáig Magyarország befogadó ország volt. A történeti források legalább tizenötezerre becsülik a német megszállásig a magyar városokban és falvakban meghúzódó, menedékre talált – osztrák, német, szlovák és lengyel – zsidók számát. Történetük máig feldolgozatlan.

Az 1944. március 19-i német fegyveres beavatkozás új helyzetet teremtett. Az ide menekült külföldiek halálos veszélybe kerültek. A német biztonsági szervek először a lengyelekre rontottak, a katonákat és polgári menekülteket csoportostól vették őrizetbe. Előfordult, hogy a helyszínen legyilkolták őket. A Gestapo, az SD elől menekült német és osztrák zsidók – a legtöbben Budapesten húzódtak meg – tudták, hogy további menekülési lehetőség aligha adódik. Egy részük öngyilkosságot követett el.

Az Eichmann-kommandó a készséges magyar együttműködőkkel hetek alatt halálos présbe szorította a 825 ezernyi magyar zsidóságot. Mégis, a legtöbben az intézkedések ideiglenességében, a háború gyors befejezésében reménykedtek. Abban bíztak, hogy ami külföldön a zsidókkal megtörtént, velük nem fordulhat elő. Az üldöztetés nem váltott ki megdöbbenést. A zsidók kirekesztéséhez folyamatosan hozzászoktatott, a zsidó állampolgárok elleni gyűlöletre hangolt keresztény többség sajnos közönyös maradt.

Voltak persze kivételek is. A kismizmzés, a gettózás embertelenségei sokak megdöbbenését váltották ki. Ők felkínálták papírjaikat, átadták azokat a zsidó barátainak, ismerőseiknek. Ezzel is mentésükre, a gettóból való kijuttatásukra szövetkeztek. Mások elbújtatást ajánlottak, de ezzel igen kevesen éltek. A segítséggel vidéken – eredményesen – elrejtőzött zsidók számát a tömeges deportálások idején alig néhány százra becsülhetjük.

A mentés különös példáját adta az Ausztriából az Anschluss után elmenekült osztrák Leo Tschöll, aki Gödöllőn először iratokat gyártott a magyarországi üldö-

zötteknek, később pedig ezeket felhasználva – sokat kockáztatva – a gyűjtőhelyekről hozott ki deportálásra egybegyűjtötteket.

Az üldözötteket mentők magatartását tekintve többféle motiváció figyelhető meg. A források szerint a mentők legtöbbször a mentettek által ismert személyek voltak, de az életveszélyben támogatást, vagy menedéket nyújtók között akadtak idegenek, addig ismeretlen, jó szándékú emberek is. Volt, aki neveltetése, erkölcsi meggyőződése alapján, emberségből, önzetlen kockázatvállalással segített. Akadt, aki a kockázat izgalmi után a további veszélyt csak részben vállalta, vagy önmentő kifogások miatt már visszautasította, inkább továbbküldte addigi védencét.

A mentésben többeket az alkalmi, gyors és aránytalan haszonszerzés ösztönzött. A menekülés egyik lehetséges útvonalán, a magyar-román határon a német határbiztosító katonák is lepénzelhetők voltak. A német követség jelentése bizonyítja, hogy a lebukott német segítőköt a hadbíróság ítélete után kivégezték.

Több helyütt vesztegetéssel ki lehetett jutni a gettóból. A veszélyt érző zsidók mindenüket felkínálták, feláldozták a bezártságból való kicsempészsükért. Mások megtorpanak, bizakodtak, a túlnyomó többségre azonban a sorsba való beletörődés, a helyzet javulásához fűzött reménykedés volt a jellemző. Több településen a közigazgatási vezetők körében is megjelent a kétkedésből, megingásból fakadt segítőkészség. Ezeket a nyílt vagy felfedett tetteket a csendőrség, a belügyi felügyeleti szervek kiküldöttei hamar és sikerrel elfojtották.

Nagyszámú izgalmas történet, megannyi dráma fűződik a vidéki gettókhöz. Egyéni, kockázatos és sikeres mentésekről van adatunk a técsői, a dési, a kassai, a szatmárnémeti, a munkácsi, a nagyvárad, a losonci és a csornai gettóból. Sikeres mentőakciók történtek Békéscsabán, Jászapatiban, hosszú hónapokig tartó rejtőzést eredményezett az együtt érző, cselekvő támogatás Miskolcon is. Adatok maradtak fenn arról, hogy több sárgacsillagoson a hazai „törvényességben” bízó polgárok hivatalos beadvánnyal próbáltak segíteni. Zaklatás, súlyos fenyegetések érték ezért őket. Volt, ahol a csendőrnnyomozók „kikérdezésnek” nevezett, gyakorlatilag brutális vallatása volt a válasz.

Figyelmet érdemel az embermentő orvosok, egészségügyiek helytállása. Az orvostársadalom egykori megosztottsága ellenére a magyar értelmiségnek ebben a rétegében is voltak, akik viszonylag biztonságos helyzetüket kockáztatták, vállalva az üldözöttek támogatását, mentését. Voltak, akik tifuszt, vagy más közveszélyes betegség megjelenését állapították meg, hogy védelmet nyújtsanak a deportálás elől. Más orvosok elkülönítőket állítottak fel, félreeső betegszobákba dugták el a túlélésért harcoló védenceiket.

Az október 15-i nyilaskeresztes hatalomátvételig az üldözötteket oltalmazó magyarok között visszatérőleg találunk bátor diákokat, diákját segítő, leleménnyel kicsempésző tanárt, zsidó csecsemőt kimentő háziasszonyt (Szabadka), az elhurcolt, szeretett zsidó

munkaadó gyermekeit ezer akadályon át mentő házi-cselédet, a zsidó mérnökök „kiemeléséért”, azaz megkímeléséért minden lehetségest vállaló munkaadót. Többen meggyőződéssel exponálták magukat zsidó orvosokért, gyógyszerészekért, egyetemi tanárokért.

A volt osztrák területeken a nyilas hatalomátvételig már 15 ezer, a magyar Alföldről június végén elhurcolt magyar zsidó végzett kényszer munkát. Hatezren Bécsben és környékén, a többiek az akkor Gau Niederdonaunak és Gau Oberdonaunak nevezett Alsó- és Felső- Ausztriában. A napi robot szorításában nagyobb részük meghatározó élményként élte át az osztrák falvak, kisvárosok lakóinak erkölcsös magatartását és emberi sajnálatát.

Az ausztriai kényszer munkán dolgoztatott magyar zsidók jelentős része a munkahelyi bánásmódot – a deportálásból való visszatérte után is – emberségesnek tartotta. Sokan megtapasztalták, hogy az osztrák munkások és parasztok valamiképp kinyilvánították emberségüket, számosan érzékeltették valahogy, hogy semmi bajuk a magyar zsidókkal. Ünnepek idején külön ételmezeradagot juttattak, segítettek a gyerekeken, az eseteken. Mindezt persze titokban. Abszurd helyzetek is adódtak. A mindenkor fanatikus hangvétellel, hangosan zsidózó felügyelő szinte napi gyakorisággal hozott kenyeret, gyümölcsöt a kis magyar munkacsoportnak. Egy alkalommal megkérdezték tőle, miért segít nekik, amikor a zsidóságot az emberiségre nézve halálos veszélynek tartja. A válasza ez volt: „a véleményem fenntartom, de maguk olyan emberek, akikkel semmi bajom”.

Október 15-e után a deportálás új hulláma kezdődött. Az Eichmann-kommandó – vasúti szállítóeszközök hiányában – gyalogmeneteket indított a fővárosból a német határon fekvő Hegyeshalomra, ahol SS-különítmény vette át a „kölcsonzsidókat”. A menet útvonalán számtalan rémtett, de mentési cselekmények is történtek. A vidék parasztsága – a kora nyári deportációtól eltérően – több helyütt együttérzést, emberséget mutatott. Segítettek például Komáromban, Gönyűn, Győrött és Vénekén a gyalogmarsból szökötteknek. Ki ruhával, ki élelemmel, többen pedig időleges rejtékhellyel. A kiteszítottakkal való együttérzés tagadhatatlan volt. A nyilasok emiatt visszatérő sajtóbéli fenyegetésekkel éltek: letartóztatással, internálással riogattak. A helyi hatóságok újabb és újabb uszító felszólításokkal igyekeztek megtörni, megakadályozni a nyugat-magyarországi alsó papság és a la-kosság sajnálkozását, segítségi kísérleteit.

A kora nyári tömeges deportálás és a háborús helyzet is közrejátszott abban, hogy 1944 telén a fővárosban is megnőtt segítőkészség. A művészek egy része hamis okiratok előállításával foglalkozott, műtermét vagy annak egy részét az embervadászat elől menekülőkhöz rendelkezésére bocsátotta. A képzőművészeknek, a színészeknek, az irodalmároknak a zsidótörvényeket elítélő, az üldözöttséggel szembehelyezkedő része főként a zsidónak minősült, munkaszolgálatra vagy kényszer munkára kötelezett kollégáik és családjuk mentésével foglalkoztak. Itt érdemelnek tiszteletteljes említést Rácz Va-

li, Tolnay Klári, Karády Katalin, Jávor Pál, Pátzay Pál, Ruzicskay György és más művészek. A zsidók pártolása, mentése miatt Karádyt és Jávort a nyilasok meghurcolták, addigi ismertségük, hírnevük sem védte meg őket.

A nyilaskeresztes rémuralom idején a lakosság fenyegetettsége nőtön-nőtt. Következményeként a műhelyek, pincerészek, hátsó lakrészek több helyütt menedékhellyé alakultak. Sok leleménnyel rejtkehelyek sorát létesítették még a budafoki barlanglakásokban is. A nyilas fegyveresek szüntelen házkutatásokkal kísérelték meg a rejtőzködő zsidók felkutatását. Többször előfordult, hogy a felfedett rejtkehelynél a mentővel és az oltalmat találtakkal egyszerre végeztek.

Miskolcon Kopácsi Sándor vasmunkás és családja több üldözöttnek nyújtott menedéket. Winter Jenő munkaszolgálatos közvetítésével húsnál több bajjutottat láttak el hamis papírokkal. Diósgyőrött zsidókat rejtgetett lakásán és továbbszökésüket segítette Bánhegyi Béla vasesztergályos. Szökött munkaszolgálatosokat bújtattak Bükszentmártonban, Egerben és Vámosgyörkön.

Az 1944 telén folytatott nyugat-magyarországi erődítési kényszermunka idején – minden tiltás ellenére – a falvak népe több helyen is titokban élelemmel, ruhadarabokkal segített a zsidó kényszermunkásoknak. Életmentő jelentőségű tettekről maradt bizonyíték Balról, Ágfalváról, Hidegségről, az osztrák oldalon Stremből, Deutsch-Schützenből, Rechnitzból. Balfon például 1945. március végén Báder János pékmester és Báder Samu gazdálkodó hat zsidó sáncmunkást rejtett el hordóba a padláson, szénába a pajtában. Valamennyien megmenekültek a katonai kiürítés utolsó órájában is rendületlenül gyilkoló SS-ektől. Az erődítés északi határpontján emlékezetes maradt több engeraui (pozsonyligetfalui) lakos embersége is.

A már 1944 őszén és telén Bécsben dolgoztatott magyar zsidók jó néhányszor érezhették a lakosság rokonszenvét. Megértő segítséget, élelmet, elrongyolt öltözetük pótlásához ruhadarabokat kaptak. Többszöri élelemjuttatással tanúsítottak emberséget a Wiener-Neustadhoz közeli Lichtenwörth lakói, ahol egy lágerben 2500 magyar zsidót, főként budapesti lányokat, asszonyokat őriztek. Eberauban a Legath család nyújtott önzetlenül menedéket és ellátást a szökött magyar zsidóknak.

A schandorfi tábor határmenti páncélosárkok, fedezékek ásására kirendelt hétszázötven magyar foglyát egy részben használaton kívüli pincébe szállásolták. Szombathelyről kerültek ide, sokat éheztek. A sáncmunkára kirendelt helyi lakosok átérték az elkülönítve robotoltatott zsidók rettenetes helyzetét. A szigorú tiltás ellenére többen észrevétlen vajjas kenyeret adtak a foglyoknak. Egy-egy ilyen gesztus néhány napra a túlélés egyik biztosítéka volt.

A sáncások rettenetes helyzetén megrettent, egyúttal érző lakosok a gyermekeikkel juttattak el nekik élelmet. A polgármestertől és rendelkezéseitől igen tartottak, de az embertelenséget sem tűrhették. A foglyokat Ludwig Verasztó vendéglős is segítette.

A schandorfi foglyokat az április 1-jei kiürítés után Grazon, Bruck a.d. Muron át Mauthausenba meneteltették. Néhányan a lakosság segítségével megszöktek és elrejtőztek.

1945 februárjától a magyar foglyok helyzete általánosan sokat romlott. A fájó éhezésen – minden tiltás ellenére – az osztrák települések utcáin esetenként ismeretlen emberek enyhítettek. Egyetértünk Karl Flanner osztrák tudományos kutató megállapításával, hogy „a titokban odadugott darab kenyér, néhány szem burgonya, egy-két alma, melyet a rácson át az éhező gyermekek sovány kezeibe csúsztattak, gyakran a náci barbárságtól visszaharcolt életet jelentettek”.

Az 1945. március végén, a mauthauseni koncentrációs táborba indított alpesi gyalogmenetek idején a magyar zsidók elleni terror szinte minden órában áldozatokat követelt. Életüket kockáztatták azok az osztrák falusiak: gazdák és háziasszonyok, akik a legszigorúbb tilalmak ellenére is kenyeret – nekik is szűken mért – élelmiszereket adtak az éhezéstől szinte dülöngélő, rogyadozó, a hegyeken áthajszolt magyar zsidóknak. Mégis megtették. Negyven-negyvenöt osztrák település lakóiról van hiteles forrásunk, ahol tevőlegesen segítették a magyar deportáltakat.

Magyar zsidók életét mentették meg elrejtéssel az ausztriai Gmünd városában, ahol dr. Artur Lanc orvos és felesége óriási kockázatot vállalt. Ennsben a Friedmann házaspár rejtette el a húszéves Hersch Dávidot, aki harminchat kilóra fogyva, rongyokban kísérelte meg a biztos haláltól való menekvést. Weitra-Schützenbergben a szegedi zsidók tizennyolc fős csoportját mentette meg Ludwig Knapp fatelep-tulajdonos. Tizenhat magyar zsidót rejtettek el, élmeztek és óvtak minden veszélytől Rohr községben, Höllental és Piestingtal között.

Az életmentésben több településen a helyi katolikus papok mutattak példát. Jelentős és veszélyes előkészítő, másutt végrehajtó feladatokat vállaltak magukra. Közülük is kiemelkedik a deutsch-schützeni (németlövői) János Farkas. A lehető legtöbb kockázattal segítette a magyar zsidó kényszermunkásokat, többeket a saját plébániáján mentett meg a biztos halál elől. Az osztrák lakosság által megmentett magyar zsidók száma meghaladja a másfél százat.

A magyar keresztény embermentők, az Igaz Emberek létszáma elérte a hatszázat. Az Igaz Emberek százas nagyságrendű osztrák névjegyzékében közel kéttucatnyian a magyar zsidók mentéséért, a magyar túlélők ajánlásából és hálájából kapták meg a rangos izraeli elismerést.

Kutatásaink során bizonyítékokat találtunk arra nézve, hogy a vézskorszak idején mentők és mentettek, a magyarok és az osztrákok – tegyük hozzá, az emberséges emberek – között mély kapcsolatok, máig eltéphetetlen szálak szövődtek. A túlélők és az egykorú források egyaránt tanúsítják, hogy az üldöztetés idején létrejött emberi kötődések 1945 után is megmaradtak, csak az 1940-es évek végén szakította meg ezeket a hidegháború, a vasfüggöny zord realitása.

Szita Szabolcs